

Készítette: Kojanitz László

A Rákosi-rendszer kialakulása és jellegzetességei

modulterv (2 tanóra) – tanári változat

Gyarmati György: A Rákosi-korszak – másképp szemlélésének – vázlata (1945-1956)
című tanulmánya felhasználásával
a középiskolák 12. osztálya számára

A modulterv szerkesztése

A két tanórát felölelő terv egy tanári és egy diák változatban kerül közlésre. Előbbit didaktikai magyarázatokkal és a megvalósítást segítő gyakorlati útmutatásokkal láttuk el, utóbbi szerkesztésénél a legfontosabb szempont az volt, hogy egy „kész”, a diákok kezébe adható feladatlapot adjunk közre.

A modulterv céljainak és módszereinek bemutatása

A Rákosi-korszakkal kapcsolatos újabb kutatási eredmények a téma tanítása kapcsán is számos új hangsúlyt jelölnek ki, új fogalmakat vezetnek be (vagy épp régieket értelmeznek át), valamint a folyamatok, összefüggések értékelését is árnyalják. A következő két tanóra ezek közül kettőre fókuszál.

Az első a periodizáció kérdésére irányítja a figyelmet, pontosabban arra, hogy mikor is kezdődött a Rákosi-korszak? A második az 1953-ra elmélyülő rendszerkáosz jelenségére illetve okaira koncentrálnak és egy – az oktatásban eddig kevésbé kiaknázott – lehetőséget mutat a diktatúra működésének jobb megértésére a diktatúra speciális nyelvén keresztül.

Az első tanóra egyszerű ráhangoló feladata (pókhálóábra) mozgósítja a diákok előzetes ismereteit, amelyek kibővítése, esetleg átstrukturálása a cél. Ennek megvalósulását teszi majd transzparenssé a második tanórát lezáró, a tanulási folyamat eredményeire reflektáló mozzanat: az ábra kiegészítése.

A második feladat a koalíciós évek politikai küzdelmeit a „korrekció” és az „arányosítás” korabeli fogalmai köré szervezve érzékelteti. A szakirodalmi szövegrészekből első lépésként kulcstartalmakat kell kiemelni, majd csoportosítani, rendszerezni. A kooperatív csoportmunka „kényszeríti” a közös megbeszélést, melynek célja a két alapfogalom jelentésének tisztázása, majd saját szavakkal történő értelmezése, végül prezentálása a nagycsoport nyilvánossága előtt. E két – meglehetősen sok történelmi eseményt és politikai célt is magába foglaló – fogalom megértése és rögzítése folytán, illetve ezek segítségével könnyen előhívható tudássá válik a koalíciós évek legfontosabb jellemzője: a *demokratizálás* és a *presztalinizálás* egymásnak feszülése. Ennek a kérdésnek a megértését, a tudás elmélyítését, és az egyéni meglátások megfogalmazását szolgálja a házi feladatként adott érvelő esszé is.

A második tanóra két feladatot kínál, melyek közül az egyik – az osztály munkatempójának függvényében – el is hagyható vagy két csoportban párhuzamosan is végezhető. Az első az 1953-ra kialakult rendszerszintű csőd jelenségére fókuszál. Az újdonságot ebben az esetben az jelenti, hogy a diákok a téma feltárásához párhuzamosan használják az 1953-ban készült önkritikus júniusi párthatározatot és a Gyarmati György által készített utólagos történelmi értékelést. A feladat a Rákosi-korszak általános jellemzőinek összefoglalására is alkalmas.

A második feladatban korabeli újságcikkkrészletek segítségével a sztálinista korszak nyelvezetével, kommunikációs stratégiáival (és ezáltal légkörével) ismerkedhetnek meg a diákok. A diktatúra formálta és uralta a közbeszédet, a nyelvet, a szóhasználatot, tudatosan befolyásolva és alakítva ezzel a társadalom gondolkodását. A feladat első részében a szakirodalmi szövegek – a diktatúra „nyilvánossága” sajátos funkcióinak bemutatásán túl – ennek a nyelvnek a kulcsfogalmait is „lefordítják”, és magyarázzák üzenetük értelmét a kor miliójében. A feladat második részében a diákok már korabeli forrásokon maguk értelmezik a diktatúra nyelvét.

Az utolsó részfeladat, tovább haladva, a szocialista önreprezentáció egy másik megjelenési formájához, a szocialista realista képzőművészeti alkotások üzeneteinek dekódolásához nyújt ízelítőt.

Előzetes javaslatok a tanórák előkészítéséhez

- A modulhoz készült *A Rákosi-rendszer kialakulása és jellegzetességei* című feladatlapot fénymásolja le annyi példányban, hogy minden 3 fős csoportnak legalább egy jusson.
- A csoportok a munka elején a Rákosi-korszakról készített fürtábrákat őrizték meg, mert a végén majd ezeket kell kiegészíteniük újabb jellegzetességekkel.
- A korszak hangulatának érzékeltetéséhez jól használható videókat lehet találni a Filmhíradók online weboldalon (filmhiradokonline.hu). Ilyenek keresését a diákok kaphatják előzetes feladatként is.
- Az egyik feladat során a diákoknak Bán Béla: Kónyi elvtárs, a Ganz Villamossági Gyár sztahanovistája (1950) c. alkotását kell megvizsgálniuk úgy, mint a korszak jellegzetes festményét. Ehhez a feladathoz érdemes egy jó minőségű, kivetíthető reprodukciót keresni az interneten.

1. tanóra

Az MKP és a Kisgazdapárt harca (1945 és 1948)

Ráhangelődés – 5 perc

A tanár ismerteti az óra témáját: **A Rákosi-rendszer periodizációja és a korszak jellegzetességeinek értelmezése**

A téma az események többféle nézőpontú közelítésével és értékelésével a megszerzett ismeretek problémaközpontú újragondolását célozza. A munkaforma együttműködésen alapuló, kooperatív, a tanulók 3 fős csoportokat alkotnak.

1. feladat

Mit tudunk a Rákosi-korszakról? - 5 perc

A csoportok készítsenek pókhálóábrát a Rákosi-korszak jellemzőiről. Az ábrát 10 olyan kulcsszóval töltsék ki melyet a korszakra leginkább jellemzőnek tartanak (diktatúra, egypártrendszer, pártállam, tervutasítás, iparosítás, munkásosztály, ÁVH, terror, kollektivizálás, propaganda, személyi kultusz, koncepciók per, kulák, államosítás, „csengőfrász” stb...).

Ellenőrzés – 5 perc

A csoportok ismertessék válaszaikat, a táblára a csoportok pókhálóábráiban leggyakrabban szereplő 10 kifejezés kerüljön fel!

Jelentésteremtés

2. feladat

Az MKP és a Kisgazdapárt harca (kooperatív csoportmunka) - 20 perc

A csoportok egy táblázat kitöltésével foglalják rendszerbe, hogy az 1945-ös nemzetgyűlési választásokat követően az MKP milyen eszközökkel semlegesítette a Kisgazdapárt törvényhozásban szerzett többségét („korrekció”), illetve, hogy a Kisgazdapárt hogyan próbálta választási eredményeit a végrehajtó hatalom alsóbb szintű intézményrendszerében érvényesíteni („arányosítás”).

A csoportos feladat része az is, hogy *A pártok részesedése a hatalmi pozíciókból* című oszlopdiagram segítségével értelmezzék az adott történelmi kontextusban a „korrekció” és az „arányosítás” fogalmának jelentését! Mit akartak a kommunisták „korigálni”? Mit akartak a kisgazdák „arányosítani”?

- A) feladat: A csoport tagjai osszák el egymás közt a három szöveget! Olvassák el figyelmesen! Közben bárki jelezheti, ha segítséget kér a tanártól a szövegben olvasottak helyes értelmezéséhez.
Miután megtalálták a lehetséges válaszokat a maguk szövegében, ezeket egymással megbeszélve, közösen töltsék ki a táblázatot! Emlékeztessük őket arra, hogy elég csak vázlatpontokat írniuk!

<p>„Korrekción” Az MKP milyen eszközökkel semlegesítette a Kiszgazdapárt törvényhozásban szerzett többségét?</p>	<p>„Arányosítás” A Kiszgazdapárt hogyan próbálta választási eredményeit a végrehajtó hatalom alsóbb szintű intézményrendszerében érvényesíteni?</p>

A feladat egyik lehetséges megoldása

<p>„Korrekción” Az MKP milyen eszközökkel semlegesítette a Kiszgazdapárt törvényhozásban szerzett többségét?</p>	<p>„Arányosítás” A Kiszgazdapárt hogyan próbálta választási eredményeit a végrehajtó hatalom alsóbb szintű intézményrendszerében érvényesíteni?</p>
<ul style="list-style-type: none"> - <i>Baloldali Blokk</i> - <i>pártközi értekezlet</i> - <i>rendeleti kormányzás</i> - <i>politikai rendőrség</i> - <i>a SZEB szovjet vezetése</i> - <i>többszörösen elcsalt választások</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>kormány-alárendeltségű szervek,</i> - <i>törvényhatóságok és önkormányzati kulcspozíciók újraosztása</i> - <i>önkormányzati választások kiírása</i>

B) feladat: A csoportok az oszlopdiagram segítségével pontosítják, majd saját szavaikkal is megfogalmazzák a korrekció és az arányosítás fogalmát.

Ellenőrzés – 5 perc

Az elkészült táblázat ellenőrzése szimultán módon történhet: kérje, hogy valamelyik csoport egyik tanulója mutassa be, mit írtak vagy az egyik, vagy a másik oszlopba. A többi csoport meghallgatja és kiegészítést tesz, ha szükségesnek gondolja.

Egy-egy diák mutassa be a csoportmunka során megalkotott fogalommagyarázatukat a korrekció és az arányosítás kifejezésekhez.

Reflektálás

Otthoni feladat (a feladat kiadása) – 5 perc

Az 1945 és 1948 közötti időszak értékelése

A tanulóknak az órán szerzett információk, valamint Gyarmati György tanulmányának részlete és a megadott táblázat segítségével egy 6-8 soros érvelő esszét kell írni, melyben állást foglalnak a demokratizálás kontra presztalinizálás kérdésében.

A feladat kiadásakor érdemes e vita lényegét a tanulók számára röviden bemutatni.

2. óra

A Rákosi-diktatúra jellemzői és következményei

Ráhangolódás - 5 perc

Vitassák meg az otthon elkészített érvelő esszéikben leírtakat azzal kapcsolatban, hogy az 1945 és 1948 közötti időszak demokratikus kibontakozásként, vagy a sztalinizáció megkezdéseként értékelhető-e inkább!

Mindkét álláspont mellett hallgassanak meg legalább 1-1 kisesszét! Ha az idő engedi, rövid vitának is érdemes helyet adni.

Ismertesse a tanulókkal, hogy ezen az órán a Rákosi-diktatúra működésével, valamint a társadalomra és a közgondolkodásra gyakorolt hatásával fognak foglalkozni!

Jelentésteremtés

1. feladat

A Rákosi diktatúra értékelései (egyéni munka) – 15 perc

1./A. A júniusi határozat: Rákosi és a pártvezetés politikájának kritikája

Forrás: Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.

Érdekes a forrással kapcsolatban elmondani, hogy a júniusi határozat moszkvai utasításra készült, és bár a hivatalos megnyilatkozások és a sajtó sokszor hivatkozott az abban leírtakra, azt soha nem hozták nyilvánosságra. A dokumentum keletkezési körülményeinek bemutatásához (tanári magyarázat) a tanulmány „A hidegháborús hadigazdasági túlterhelés és a transzformációs veszteség” fejezete nyújt támpontot.

A tanulók önállóan készülnek fel a forráshoz kapcsolódó kérdések megválaszolására és közös megvitatására.

Kérdések: Miket tart a határozat az elmúlt időszak legfőbb hibáinak? Mivel magyarázza a hibák okait? Kit tart a hibák fő felelősének? Milyen külső és belső körülmények vezettek oda, hogy ilyen kritikát lehetett/kellett megfogalmazni a pártban?

Lehetséges megoldás az ellenőrzéshez:

Miket tart a határozat az elmúlt időszak legfőbb hibáinak?

- **a gazdaságban okozott kárt**
- **a túlzott iparfejlesztést**
- **a mezőgazdaság kollektivizálásának módját, eszközeit**
- **az életszínvonal-politika hiányát, a lakosság szükségleteinek elhanyagolását**
- **a törvénytelenégeket**

Mivel magyarázza a hibák okait?

- **a kollektív (közös) vezetés hiányával és a személyi kultusszal**

Kit tart a hibák fő felelősének?

- **Rákosi Mátyást**

Milyen külső és belső körülmények vezettek oda, hogy ilyen kritikát lehetett/kellett megfogalmazni a pártban?

- **a Sztálin halálával előállt korrekciós lehetőség, Moszkva utasítása**
- **összeomlás közeli gazdasági helyzet**

1./B. A Rákosi-diktatúra utólagos értékelése

A tanulóknak össze kell hasonlítaniuk a kortárs diagnózist (júniusi határozat) a történész Gyarmati György által készített értékeléssel!

Kérdések: Kiket tekintett a diktatúra fő ellenségeinek? Miben látja a szerző az elnyomás sajátosságait? Milyen változatai voltak az áldozatok meghurcolásának? Milyen hatással volt a rendszer a társadalom többségére? Milyen közös pontokat lehet felfedezni a párthatározatban és a történészi értékelésben?

Lehetséges megoldás az ellenőrzéshez:

Kiket tekintett a diktatúra fő ellenségeinek?

- „horthy-fasisztákat” és az ún. „kizsákmányoló” osztályt, vagyis a korábbi politikai és gazdasági elitet, a „klerikális reakciót”, azaz az egyházat, a nem kommunista szociáldemokratákat és még sokan másokat

Miben látja a szerző az elnyomás sajátosságait?

- a terror rendszerességében és kiterjedtségében. Az elnyomás a társadalom szinte minden rétegét érintette

Milyen változatai voltak az áldozatok meghurcolásának?

- kitelepítés, rabmunkáltatás, (percek), fenyegető és fenyítő intézkedések

Milyen hatással volt a rendszer a társadalom többségére?

- ez nincs benne a szövegben! Ezért kiegészítettem. A válasz: tartós nélkülözést okozott

Milyen közös pontokat lehet felfedezni a két kárlistában?

- törvénytelenések, terror (a munkássággal szemben is)
- életszínvonal alacsonyan tartása

2. feladat

A diktatúra nyelve – propaganda (csoportmunka) – 15 perc

A feladat több részből áll. A tanulók alkossanak 3 fős csoportokat!

Az A) feladat célja, hogy a tanulók megismerkedjenek a Rákosi-korszak legfontosabb sajtóorgánuma, a Szabad Nép jellegzetességeivel, a pártsajtó diktatúrában betöltött szerepével, a sajátos kommunista nyelvezettel és az ebből kibontakozó társadalomképpel. Az alcímek önálló megfogalmazása segít a Szabad Népről olvasott információk értelmezésében és rendszerezésében.

A B) feladatrészben a diákoknak fel kell ismerniük, hogy a Szabad Népből vett egyes idézetek az A) feladatrész megállapításait mennyiben/hogyan igazolják. A feladat célja, hogy a Szabad Nép rendszerben betöltött szerepére, tartalmára és stílusára vonatkozó megállapításokat össze tudják kapcsolni konkrét példákkal is.

Az A) és B) feladatok megoldásait érdemes menet közben ellenőrizni, megerősítő vagy kritikai észrevételekkel támogatni az egyes csoportokat anélkül, hogy a munkájukat meg kellene szakítani.

A feladat egyik lehetséges megoldása:

1. cím pl.: *A Szabad Nép szerepe és funkciói* – Források: I.; III., IV.
2. cím pl.: *A Szabad Népből megnevezett ellenségek*: Források: II., VI.
3. cím pl.: *A Szabad Nép nyelvezete*: Források: V.

A C) feladatban a diktatúra által dominált média világából a diktatúra által dominált művészet területére lépünk, a cél annak felismerése, hogy e kettő ugyanazokat a célokat szolgálta és ugyanazon üzeneteket közvetítette, más műfajban. Ha az osztály nem járatos a képi források elemzésében, célszerű ezt a feladatot közösen megoldani.

A kérdésekre adható válaszok: Melyek a kép fő attribútumai? (Sztálin kép, Sztálin könyv, épülő város) Ki van a kép középpontjában? (a kisgyermek, a jövő ígérete) Mi van a perspektíva középpontjában? (Sztálin képe a falon)

A D) feladat célja, hogy a diákok szubjektív módon reagálhassanak arra a világképre és tartalomra, amit az újságcikkek és festmény tükröztek. A műfaj (messenger üzenet) segíthet hogy a diktatúra személyes „élményét” a saját világukban és nyelvükön tudják megfogalmazni, egyben oldani is. A fogadott üzenetek nyilván felolvasandók.

Reflektálás**4. feladat (csoportmunka) – 5 perc****A Rákosi-korszak jellemzői**

A csoport vegye elő az előző óra elején készített fürtábráját! Egészítsék ki (lehetőleg más színnel) az azóta szerzett új ismeretekkel!

Ez a feladat jó alkalmat ad a megtanult ismeretek körének (elemeinek), illetve megértésének ellenőrzésére is. A tanulók figyelmét ráirányítja a tanulási folyamat konkrét, az ismereteket érintő eredményeire.